

Henüz tamamı basılmamış ve tahkik edilmemiş olan *Hakâ'îku't-tefsîr*'in (bazı bölümlerinin yayımı için bk. Sülemî, *Ziyâdâtü Hakâ'îku't-tefsîr*, nâşirin mukaddimesi, s. 17) Türkiye'de ve Türkiye dışındaki kütüphanelerde birçok nüshası vardır (Böwering, s. 46-48). En değerli yazmaları Süleymaniye (Fâtih, nr. 260, 261, 262) ve Hacı Selim Ağa (nr. 77) kütüphanelerinde bulunmaktadır.

Sülemî *Hakâ'îku't-tefsîr*'i tamamladıktan sonra bazı âyetlerle ilgili başka yorumlara rastlamış ve bunları kitabına ilâve etmek istemişse de sonradan bu bilgileri *Ziyâdâtü Hakâ'îku't-tefsîr* adıyla ayrı bir kitap haline getirmiştir. Bu eser Gerhard Böwering tarafından neşredilmiştir (bk. bibl.).

BİBLİYOGRAFYA :

Sülemî, *Hakâ'îku't-tefsîr*, Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 260; a.mlf., *Ziyâdâtü Hakâ'îku't-tefsîr* (nşr. G. Böwering), Beyrut 1995, nâşirin mukaddimesi, s. 15-23; İbn Mâce, "Şiyâm", 21; Gazzâlî, *er-Risâletü'l-ledünniyye*, Kahire 1328, s. 3; İbnü'l-Cevzî, *Telbisü İblîs*, s. 174-175; İbn Teymiyye, *Risâle fi 'ilmi'l-bâtın ve'z-zâhir* (Mecmû'atü'r-resâ'ili'l-müniriyye içinde), Kahire 1349, I, 235; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, XVII, 248; Eflâkî, *Menâkıbü'l-ârifîn*, II, 603-604; Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 170; Zürcânî, *Menâhilü'l-irfân*, Kahire 1360-61, I, 546; R. A. Nicholson, *The Idea of Personality in Sufism*, Cambridge 1923, s. 27; a.mlf., "A Historical Enquiry Concerning the Origin and Development of Sufism", *JRAS*, I (1906), s. 303-348; L. Massignon, *Essai sur les origines du lexique technique de la mystique musulmane*, Paris 1929, s. 85; a.mlf., *Akhbar al-Hallaj*, Paris 1957, bk. İndeks; Süleyman Ateş, *Sülemî ve Tasavvufî Tefsîri*, İstanbul 1969; a.mlf., *Cüneyd-i Bağdâdî: Hayatı, Eserleri ve Mektupları*, İstanbul 1970, tür.yer.; G. Böwering, "The Qur'an Commentary of al-Sulamî", *Islamic Studies Presented to Charles J. Adams* (ed. W. B. Hallaq - D. P. Little), Leiden 1991, s. 41-56.

SÜLEYMAN ATEŞ

HÂKAN

(bk. HAN).

HÂKÂNÎ,

Muhammed b. Ubeydullah

(محمد بن عبیدالله الخاقانی)

Ebû Ali Muhammed b. Ubeydillâh

b. Yahyâ b. Hâkân

(ö. 312/924)

Abbâsî veziri.

Babası Ubeydullah'ın vezirliği sırasında ve onun ölümünden sonra (263/876) çeşitli görevlerde bulunan Hâkânî, Halife Muktedir-Billâh'ın annesine, vezir İbnü'l-

Furât'ın azledilmesini sağladığı takdirde büyük miktarda mal vermeyi vaad etti. İbnü'l-Furât azledilince onun yerine vezir oldu (Zilhicce 299/Ağustos 912). Halife, İbnü'l-Furât'ın üzerindeki iktâları ve Saîd b. Mahled'in Dicle nehri kenarındaki evini ona verdi; ayrıca 5000 dinar da maaş bağladı. Hâkânî vezir olunca ilk iş olarak malî sıkıntı içinde bulunan Abbâsî Devleti'nin gelirini arttırmak amacıyla İbnü'l-Furât'ın görevlendirdiği kişileri azledip mallarını müsâdere etti. Bağdat Şiîleri'ne karşı politikalar geliştirmesi ve Hanbelî mezhebinin görüşlerini uygulamaya çalışması halifenin çevresinde bulunanlar tarafından olumlu karşılanmadı.

İdarî işlerden pek anlamayan, sadece halifenin şahsî isteklerini yerine getirmeye ve askerî yetkililerle iyi geçinmeye çalışan Hâkânî'nin yetersizliğini gören Halife Muktedir, ertesi yıl onun yerine Fars Valisi İbn Ebû'l-Bağlî'yi getirmek istedi. Ancak durumdan haberdar olan Hâkânî, taraftarlarının gayretiyle kısa bir süre daha görevinde kalmayı başardı. Onun en çok tenkit edilen yönü, devlet işlerine oğulları Abdullah ve Abdülvâhid'i karıştırması ve onların etkisinde kalarak önemli görevlere getirdiği kimselerden açıkça rüşvet almasıdır. Kûfe'nin haraç divanına yirmi günde yedi kişi tayin ettiği ve hepsinden de rüşvet aldığı bildirilen Hâkânî'yi şairler, sık sık görevli tayin edip ardından azleden ve bu işi sırf rüşvet almak için yapan bir vezir olarak hicvetmişlerdir. Hâkânî, herkesle münasebetlerini sürdürmeye gayret eder ve kendisini salih bir kişi olarak tanıtmaya çalışırdı. Zamanının büyük âlimi Muhammed b. Cerîr et-Taberî'ye bol miktarda para göndermiş, fakat Taberî bunu kabul etmediği gibi kendisine teklif edilen kadılık görevini de reddetmiştir (Sübkî, III, 125). Bir kimse kendisinden bir istekte bulununca elini göğsüne vurup o isteği yerine getireceğine dair söz verdiğinden "dakka sadrahû" lakabıyla da tanınmıştır.

Hâkânî döneminde vezirlik makamının itibarı zedelendi; sosyal dengeler bozuldu, maaşlar yetersiz kaldı ve askerler arasında sıkıntı baş gösterdi. Bunun üzerine halife, Hâkânî'nin azledilip yerine Ali b. İsa'nın getirilmesine karar verdi. Bu kararın uygulanmaması için direnen Hâkânî ve taraftarları Ali b. İsa'nın Bağdat'a girmesini engellemek istedilerse de başarılı olamadılar. Ali b. İsa 301

yılının Muharrem ayında (Ağustos 913) vezir olunca Hâkânî oğulları ile birlikte hapsedilip malları müsâdere edildi. Aynı yılın Cemâziyelâhinde (Ocak 914) serbest bırakıldıysa da 304'te (917) vezirlik görevine tekrar dönen İbnü'l-Furât tarafından yeniden hapsedildi. Hâkânî 10 Muharrem 312'de (18 Nisan 924) öldü. Vefatından kısa bir müddet önce akîf dengesini kaybettiği söylenir (İbnü'l-Esîr, VIII, 151; Safedî, IV, 5). Onun vezirliği Abbâsî vezirliğinin çöküşünün başlangıcı olarak kabul edilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), X, 145, 147; XI, 39, 41-43; Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zeheb* (Meynard), VIII, 272; a.mlf., *et-Tenbîh*, s. 379; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, I, 20-26, 127; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, VI, 109, 121; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 63-65, 68-69, 150-151; İbnü't-Tiktakâ, *el-Fahri*, s. 266-267, 269; İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlik*, XI, 87-88; Safedî, *el-Vâfi*, IV, 5; Sübkî, *Tabakât* (Tanâhî), III, 125; D. Sourdel, *Le vizirat 'abbâsî de 749 à 936*, Damas 1959-60, II, 395-399; a.mlf., "İbn Khakân", *EP* (İng.), III, 824; Tevfik Sultan Yozbekî, *el-Vezâre: neş'e-tühâ ve tetavvuruhâ fi'd-devleti'l-'Abbâsiyye* (132-447 h.), Bağdat 1390/1970, s. 170-172, 300; Hüsameddin es-Sâmerrâî, *el-Mü'essesâtü'l-idâriyye fi'd-devleti'l-'Abbâsiyye*, Kahire 1403, s. 92, 187; Zirikî, *el-A'lâm* (Fethullah), VII, 135-136; K. V. Zetterstéen, "İbn Hâkân", *IA*, V/2, s. 738; Sâdık Seccâdî, "İbn Hâkân", *DMBİ*, III, 400-401.

MEHMET AYKAÇ

HÂKÂNÎ, Mûsâ b. Ubeydullah

(موسى بن عبیدالله الخاقانی)

Ebû Müzâhim Mûsâ

b. Ubeydillâh (Abdillâh)

b. Yahyâ el-Hâkânî

(ö. 325/937)

Tecvide dair

ilk defa eser yazan âlim,
edip ve şair.

248'de (862) Bağdat'ta doğdu. Babası Ubeydullah, Abbâsî halifelerinden Mutevekkil ile Mu'temid-Alellah'a vezirlik yapmış, dedesi Yahyâ b. Hâkân ile kardeşi Ebû Ali Muhammed b. Ubeydullah da vezirlik görevinde bulunmuşlardır.

Hâkânî, nüfuzlu bir ailenin imkânlarına sahip olarak Bağdat'ın elverişli ilim ortamında yetişti. Kur'an'ı Kisâî kıraatıyla Hasan b. Abdülvehhâb el-Verrâk ile Muhammed b. Ferec el-Gassânî'den okudu. Her iki kıraat âlimi de Kisâî ve Ebû Amr b. Alâ kıraatlerinin râvisi Ebû Ömer ed-Dürî'nin kıraat halkasına mensuptur. Ayrıca kıraat ilmini İbn Âmir'in kıraatinin

râvisi İbn Zekvân'dan tahsil eden Ahmed b. Yûsuf et-Tağlebi ile İdrîs b. Abdülkerîm el-Haddâd ve küçük Kisâî diye bilinen Muhammed b. Yahyâ el-Kisâî'den de bu ilimde faydalandı. Ebû Kılâbe er-Rekâşî, Muhammed b. İsmâîl et-Tirmizî ve Abdullah b. Ahmed b. Hanbel gibi âlimlerden hadis dinleyen Hâkânî başta kıraat olmak üzere tecvid, hadis, Arap dili ve edebiyatı alanlarında kendini yetiştirdi. Muâviye b. Ebû Süfyân'a olan sevgisini dile getiren şiirler yazdığı nakledilmektedir. *el-Şaşıdetü'r-râ'iyye* adlı eseri aynı zamanda onun şairliğini ve edebiyat alanındaki kabiliyetini göstermektedir.

Ebû Bekir Ahmed b. Nasr eş-Şezâî ve Muhammed b. Ahmed eş-Şenebûzî gibi âlimlerin kıraat hocası olan Hâkânî'den Ebû Bekir el-Âcürî, Ebû Tâhir b. Ebû Hâşim ve Ebû Hafs b. Şâhin hadis rivayet etmiştir. Ailesinde mevcut geleneğin aksine Hâkânî ilim ve ibadet yolunu tercih ederek kendini tamamen Kur'an öğretimine, hadis rivayetine ve ibadete vermiştir. Kaynaklarda onun sünnete bağlı, dindar ve güvenilir bir kişiliğe sahip olduğu belirtilir. Hâkânî 11 Zilhicce 325'te (20 Ekim 937) Bağdat'ta vefat etti.

Eserleri. Hâkânî'nin bilinen eserleri şunlardır: 1. *el-Şaşıdetü'r-râ'iyye* (*el-Şaşıdetü'l-Hâkânîyye*). Hâkânî'nin tecvide dair ilk eserin müellifi olarak tanınmasını sağlayan bu kaside elli bir beyitten ibarettir. Kıraat ilmiyle ilgili daha önceki dönemlere ait kaynaklarda tecvid konularına da yer verilmişti. Ancak bunlardan farklı olarak Hâkânî bu kaside ile tecvide dair meseleleri ayrı bir eser içinde toplamayı denemiştir. Tecvid ilminin bütün konularının yer almadığı eserde, Kur'an'ı doğru okuyamayanların bir başkasına Kur'an okutamayacağı, kıraatin bu ilmin inceliklerini bilen âlimlerden alınmasının gerekli olduğu, mütevâtir kıraat imamlarının adları, Kur'an'ın "tertil" ile okunması, kıraat esnasında harflerin usulüne uygun bir şekilde çıkarılması, medler, izhar, ihfâ gibi uygulamalarla hemze, hâ ve râ harflerinin özellikleri, vakf ve ibtidâ, mîm ve nûn harflerinin okunuşlarından doğan özellikler, Kur'an'ı okuyan kişinin aynı zamanda onun emir ve yasaklarına uymasının icap ettiği gibi hususlar ele alınmıştır. Âlimler tarafından çok beğenilen ve beyitleri sonraki müellifler tarafından yer yer delil olarak gösterilen kasideyi Ebû Amr ed-Dânî *Şerhu Şaşıdetü'l-Hâkânî fi't-tecvîd* adıyla şerhetmiştir. Bu şerhin bir

nüshası Haydarâbâd'da (Muhammed Ghouse, I, 34), diğer bir nüshası da Meşhed'de (Brockelmann, I, 720) bulunmaktadır. İbn Hayr Hâkânî'nin bu kasidesini birkaç hocasından rivayet etmiştir (*Fehrese*, s. 72-73). Gânim Kaddûrî Hamed'in neşrettiği eser (*Mecelletü Külliyyeti's-Şerî'a*, sy. 6 [Bağdat 1980], s. 365-377), Ali Hasan el-Bevvâb tarafından Ebû Amr ed-Dânî'nin şerhinden özetler verilerek açıklanmalı şekilde yeniden yayımlanmıştır (bk. bibl.). Kasidenin bir nüshası Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi'nde mevcut olup (Ali Üsküdarlı, nr. 36, vr. 158-159) ayrıca *Şaşıde fi't-tecvîd*, *Şaşıde fi hüsni edâ'l-Kur'ân* adlarıyla çeşitli kütüphanelerde nüshaları vardır (Brockelmann, I, 329-330; Sezgin, I, 14). 2. *el-Şaşıde fi'l-fukahâ*. On sekiz beyitten ibaret olduğu belirtilen kasidenin Berlin (nr. 7562, vr. 40-41; nr. 486, vr. 40) ve Zâhiriyye (Umumi, nr. 3782) kütüphanelerinde nüshaları bulunmaktadır (Sezgin, I, 15). 3. *el-Şaşıde fi's-sünne*. İbnü'l-Cezerî Hâkânî'nin bu eserinden bahsetmiş, onu *el-Şaşıdetü'r-râ'iyye*'siyle birlikte Ebû Hafs Ömer b. Hasan el-Merâgî'den okuduğunu bildirmiştir (*Ğâyetü'n-nihâye*, II, 321).

Kâtib Çelebi'nin *el-Şaşıdetü'r-râ'iyye fi 'ilmi'l-inşâ* adıyla Hâkânî'ye nisbet ettiği eser (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1339) *el-Şaşıdetü'r-râ'iyye* olmalıdır. Onun ayrıca *el-Şaşıdetü'n-nûniyye fi't-tecvîd* adıyla zikrettiği eserin de (II, 1348) aynı kaside olması muhtemeldir.

BİBLİYOGRAFYA :

Merzûbânî, *Mu'cemû's-şu'arâ* (nşr. F. Krenkow), Kahire 1354 → Beyrut 1402/1982, s. 380; Hatib, *Târîhu Bağdâd*, XIII, 59; Sem'ânî, *el-En-sâb* (Bârûdî), II, 310; İbn Hayr, *Fehrese*, s. 72-74; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam* (Atâ), XIII, 372; İbnü'l-Esrî, *el-Lübâb*, I, 412; Ali b. Muhammed es-Sehâvî, *Cemâlû'l-kurrâ' ve kemâlû'l-ikrâ'* (nşr. Ali Hüseyin el-Bevvâb), Kahire 1408/1987, II, 546; Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ'* (Altıkulaç), II, 554; a.mlf., *A'lâmü'n-nûbelâ'*, XV, 94-95; a.mlf., *Tezkiretül-huffâz*, III, 822; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-nihâye*, II, 320-321; *Keşfü'z-zunûn*, I, 354; II, 1337, 1339, 1348; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, II, 307; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 329-330, 720; *Hedîyyetü'l-ârifîn*, II, 478; Zirikî, *el-A'lâm*, VIII, 275; Kehhâle, *Mu'cemû'l-mü'ellifîn*, XIII, 42; Sezgin, *GAS*, I, 14-15; Muhammed Ghouse, *The Sayeede Library-Hyderabad (A.F.) India A Catalogue of Arabic Manuscripts*, India 1968, I, 34; Ali Hasan el-Bevvâb, "el-Şaşıdetü'l-Hâkânîyye fi'l-kırâ'at ve hüsni'l-edâ", *el-Mevrid*, XVI/1, Bağdat 1987, s. 115-128.

ABDURRAHMAN ÇETİN

HÂKÂNÎ MEHMED BEY

(ö. 1015/1606)

Türk edebiyatında
türünün ilk ve önemli örneği olan
Hilye adlı eseriyle tanınan
divan şairi.

İstanbul'da ve Ayas Paşa ahradından Mahmud adlı bir kişinin oğlu olduğu kaydedilmektedir. Kafzâde Fâizî (*Zübdetü'l-eş'âr*, vr. 143) ve Kâtib Çelebi (*Keşfü'z-zunûn*, I, 786) Hâkânî'yi Ayaspaşazâde künyesiyle anmakta, Kâtib Çelebi *Hilye*'sinden bahsederken onu Hâkânî Mehmed b. Abdülcelîl adıyla tanıtmaktadır. Riyâzî'nin tezkiresinin bazı nüshalarında Ayas Paşa'nın oğlu (*Riyâzü's-suarâ*, vr. 61^b), bazılarında da torunlarından olarak gösterilmektedir. Muallim Nâci onun Güzelce Rüstem Paşa'nın kızının oğlu ve Sadrazam Ayas Paşa'nın akrabası olduğunu yazar (*Osmanlı Şairleri*, s. 62). Mehmed Süreyyâ Bey'e göre Hâkânî Ayas Paşa'nın damadı, Güzelce Rüstem Paşa'nın kızı'nın oğludur (*Sicill-i Osmânî*, II, 377). Hüseyin Ayvansarayî, Edirnekapi Mihrimah Sultan Camii'nden bahsederken Güzelce Rüstem Paşa'nın kızının oğlu ve Sadrazam Ayas Paşa'nın akrabasından Hâkânî Mehmed Bey'in mektebin penceresi önünde medfun olduğunu söyler (*Hadikatü'l-cevâmi'*, s. 24). Bu durumda Muallim Nâci ile Mehmed Süreyyâ'nın Hüseyin Ayvansarayî'nin verdiği bilgiyi esas aldıkları anlaşılmaktadır.

Ali Emîrî Efendi, kendi kitapları arasında bulunan Hâkânî divanının (Millet Ktp., Ali Emîrî Efendi, Manzum, nr. 127) baş tarafına düştüğü bir kayıtta, "Gerek *Hadikatü'l-cevâmi'*de gerek Muallim Nâci Efendi'nin eserinde Hâkânî, Güzelce Rüstem Paşa'nın kerîmezâdesi olarak gösteriliyor ki müşârunileyh Ayas Paşa, Güzelce Rüstem Paşa'nın damadı olduğu bazı tevârîhte muharrer olduğu cihetle onların şu ifadesi de Hâkânî merhum Ayas Paşa merhumun mahdumu olduğunu ispat ediyor" demekle beraber bu kaydın hangi tarih kitaplarında bulunduğunu belirtmemiştir. Diğer taraftan *Sicill-i Osmânî*'de de Rüstem Paşa Ayas Paşa'nın damadı olarak gösterildiği halde (II, 377) Ali Emîrî Efendi muhtemelen bir dalgınlık sonucu Ayas Paşa'yı Rüstem Paşa'nın damadı göstermiştir. Kaynaklardaki bu farklı bilgilerden hare-